

FILOSOFISCHE GESPREKKEN

- Frans Verleyen, *Op de rand van een vulkaan. Gesprekken met Gerard Bodifée*. Kapellen. Pelckmans, 1995³, 155 blz., 495 Bfr., ISBN 90 289 1788 8
- Gerard Bodifée, *Dialogo over de verbeterbare staat van de wereld*. Kapellen/Kampen, Pelckmans/Kok Agora, 1995, 112 blz., 495 Bfr., ISBN 90 289 2173 7
- Paul Feyerabend, *Over kennis. Twee dialogen*. Kampen/Kapellen, Kok Agora/Pelckmans, 1993, 126 blz., 495 Bfr., ISBN 90 391 0541 3

Het filosofische gesprek is het oudste genre dat we uit de geschiedenis van de wijsbegeerte kennen. Plato en Aristoteles schreven dialogen en ze bieden ons voor het eerst uitvoerige beschouwingen over de verbeterbare staat van de ziel, geest, het verstand, de maatschappij — kortom van de wereld. Bovendien hadden ze het ook over het gesprek zelf — en over de vriendschap. Inderdaad, de twee horen samen, zoals Plato in zijn *Phaedros* Sokrates in de mond legt bij de bespreking van de liefdevolle dialectiek: "Vindt de dialecticus een geschikte ziel, dan plant en zaait hij daarin betogen die vergezeld gaan van kennis, en die in staat zijn én zichzelf én de zaaier te helpen, betogen die, ver van onvruchtbaar te blijven, een kiem insluiten, waaruit in andere gemoederen weer andere betogen opschieten, zodat ze de kiemkracht onsterfelijk weten te houden, betonen die hun bezitter zo gelukkig maken als een mens gelukkig kan zijn" (276e-277a; vertaling Xavier de Win). Dit impliceert dat de dialoganten echt wijsheid en waarheid zoeken; trachten ze elkaar ofwel te overtuigen terwille van het gelijk willen halen, of wil de ene de andere met sluwe vragen strikken door hem onder meer de tijd niet te gunnen een genuanceerd antwoord te zoeken, dan kan er van geen filosofisch gesprek meer sprake zijn, maar van overwinnaars en verslagenen zoals men dat kan volgen bij politieke debatten naar aanleiding van verkiezingen. De ideologisch-politieke polemiek waarbij tegenstanders punten willen scoren en de gunst van het publiek hopen te krijgen, staat natuurlijk haaks op het echte gesprek waarin de dialectici rustig met elkaar van gedachten wisselen bij een kop koffie of een glas thee in een café, in een tuin of bij een goede fles wijn in een boekenkamer.

Alle hier gepubliceerde gesprekken behoren niet tot het zelfde genre. Twee boeken brengen gefingeerde gesprekspartners aan: dit is wellicht de moeilijkste vorm. In de traditie van de antieke dialogen moet de auteur van dit genre goed uitkijken of de personages voldoende consistent zijn om als een mogelijke gesprekspartner geloofwaardig over te komen. Hier gelden haast de spelregels van de romanliteratuur; grote romanciers laten trouwens hun personages wijsgerige discussies voeren, men denke maar aan de grote dialogen in het oeuvre van Marcel Proust of van Thomas Mann, die dan op hun beurt door wijsgeren besproken en ontleed worden, omdat ze voor verder onderzoek zo inspirerend schijnen te zijn. Sommige vakfilosofen geven zelfs de voorkeur aan de roman, omdat ze op die manier enerzijds meerstemmig hun visie kunnen vertolken, zonder zich met een van de romanfiguren te verbinden, en anderzijds niet tot een grondige uitdieping van een thema verplicht zijn: het zijn de personages die hun standpunten al of niet oppervlakkig, lichtzinnig, contradictorisch, pedant of heel schuchter debiteren. Natuurlijk moet zo'n filosofische discussie goed

geïntegreerd zitten in de plot van de roman en verder aan bepaalde eisen van de literaire esthetica beantwoorden. Zoals bekend hebben auteurs als Sartre en Murdoch met dit genre aardige resultaten gehaald.

Gerard Bodifée en de onlangs overleden Paul Feyerabend hebben nu geen romans geschreven, maar dialogen met gefingeerde gesprekspartners die aan bepaalde karakteristieken beantwoorden en die hun discussies duidelijk in een bepaalde context voeren. Bodifée laat zijn figuren, drie mannen en een vrouw, hun uitvoerige debatten op een perron in de omgeving van Antwerpen houden; ze zijn slachtoffers van een zoveelste treinstaking en hebben bijgevolg op dat ogenblik veel tijd om over de verbeterbare staat van de wereld van gedachten te wisselen. Feyerabend daartegenover situeert zijn fictieve samenspraken in een seminarium van een 'bekende' universiteit, waar enkele studenten — een internationaal gezelschap, bestaande uit vertegenwoordigers van uiteenlopende disciplines — discussiëren onder leiding van Dr. Cole, "ongeveer 32 jaar oud, een nieuwe aanwinst van de faculteit, intelligent op een beperkte manier, heeft net een proefschrift over scepticisme voltooid onder supervisie van Donald Davidson, klaar om kennis te verbreiden zoals hij die opvat" (pp. 9-10). Bodifée's seminarium op het perron verloopt vrij gedisciplineerd en bijzonder ernstig; de participanten lijken op de een of andere manier vrij zeker van hun stuk alsof ze de hele dag met hun thema, hun visie op mens en wereld, bezig zijn. Bewonderenswaardig is hun vermogen om vrij coherente uiteenzettingen te houden of er geduldig naar te luisteren. Ja, telkens een zijn standpunt uiteenzet, neemt hij (of zij) een bepaalde houding aan en gaat op een specifieke plaats *staan*, die plaats en die rechtopstaande houding (de *homo erectus* als *homo sapiens sapiens* bij uitstek) wordt dan overgenomen door de volgende die aan de beurt komt om de eigen visie te ontwikkelen; ze laten zich zelfs niet van hun stuk brengen als er toch een trein aankomt. Zo bloedernstig is Feyerabend niet, hij komt door zijn ironie en zelfspot Plato dichterbij. Het is trouwens niet toevallig dat in het veel rommeliger verlopend seminariegesprek in een universitair lokaal Plato's *Theaetetus*-dialoog op het programma staat. Komen ze tot een resultaat? Ook dat is op een bepaald ogenblik thema van gesprek: wat is een resultaat? Een van de participanten komt tot de vaststelling dat hij weinig resultaten heeft, aangezien het seminarium nauwelijks de helft van de dialoog heeft behandeld, en een ander beklagt er zich over dat hij geen overzichtelijke aantekeningen heeft kunnen maken, alsof een resultaat iets is wat je kunt opschrijven (pp. 65-66). Maar het lokaal moet ontruimd worden voor een andere les die al moest bezig zijn; de docent — een geleerde, schrijft Feyerabend — verbaast zich over de discussie die geen einde schijnt te krijgen: "Jullie zijn filosofen? Geen wonder dat je niet op tijd klaar bent...". Ja, in de ogen van velen is dit geen onderwijs, niettemin steekt Feyerabend de draak met diegenen die een al te vastomlijnd programma willen waarin geen plaats is voor zo'n vrije discussie aan de hand van een tekst die tot nadenken stemt. Bij zulk een vrije discussie blijft het natuurlijk niet: van participanten aan een seminarie wordt nu eenmaal ook verwacht dat zij discussies voorbereiden, dat wil zeggen dat zij op voorhand bepaalde teksten lezen, secundaire bibliografie raadplegen en discussienota's opstellen — dan pas kunnen we van een wijsgerige vorming op academisch niveau gewagen.

Zoals al gesteld, lijkt het alsof de participanten aan het station-seminarie, bedacht door Bodifée, goed voorbereid zijn. Ze hebben hun vooropgestelde ideeën en zijn in staat voor de vuist een hele uiteenzetting te houden. Uitgangspunt is de vrij uitdagende stelling van een van hen, Jacob (uiteindelijk Bodifée's spilfiguur), dat het zich (steeds) beroepen op rechten ethisch en spiritueel niet legitiem is en op geweld gebaseerd zou zijn: "Daarmee is de behoefte aan rechten wezenlijk niet verschillend van die aan macht, aan wraak, of aan wapens. De vraag naar iets leidt vanzelfsprekend niet tot het recht op bezit daarvan". We staan voor de keuze tussen de vraag naar rechten en deze naar liefde. "Het gaat om een fundamentele keuze", zegt deze zelfde Jacob, "de vraag of we de wereld moeten laten zoals ze is, of haar moeten verbeteren. Indien we de samenleving inrichten op basis van het begrip recht, blijft alles zoals het is. Maar misschien is het mogelijk de wereld een betere toekomst te schenken" (p. 19). Daarop ontvouwt zich het lange gesprek tussen de psycholoog Stefaan, sterk geïnteresseerd voor de theoretische grondslagen van de wetenschap, voor wie de persoon transparant zou moeten zijn en die bijgevolg het mysterie mens niet aanvaardt. (Bodifée geeft hier een vrij goede typering van een vertegenwoordiger van een niet-wetenschap die hyper-wetenschappelijk, scientistisch wil doen en alle weten door een ideaal van de wetenschap wil persen, in de gedachte alle kennis in één universele theorie samen te vatten; zo iemand denkt dan onvermijdelijk reductionistisch en 'als determinist'). Frederik is bioloog, hij houdt echter een discours dat niet onmiddellijk bij zijn discipline aanleunt, want hij gelooft in een alternatieve wil die van het bestaande kan afwijken. Zonder te verklaren, meent hij te kunnen vaststellen dat "Leven is beseffend en willend bestaan. Vandaar dat leven steeds ondernemend is. De levenloze materie ondergaat, de levende onderneemt" (pp. 47-48), en wat later verduidelijkt hij zijn stelling "dat alle levende wezens in staat zijn hun bestaan ondanks de fragiliteit ervan, over het algemeen langdurig voort te zetten. Het normale proces van het verval van het lichaam wordt uitgesteld door de wil tot leven" (p. 49). Dit willend leven is wezenlijk creatief en ligt aan de basis van onze technische zin waarvan de uitwerkingen in het verlengde van de biologische evolutie moet gesitueerd worden. Op die manier is vooruitgang mogelijk en kan de mens zijn bestaan humaniseren; in het zelfde perspectief moeten we het opstellen en naleven van mensenrechten begrijpen.

De enige vrouw in het gezelschap, Laura, heeft toch kritiek op dat vitalistische principe dat tegelijk wil bewaren en dat slechts voor een deel van de wereldbevolking vooruitgang kan bieden. In haar eigen uiteenzetting stelt ze dat ze minder in beschrijvingen en theorieën belangstelling kan opbrengen, ze bieden immers "geen visies op wat ons te doen staat om het leven op deze planeet te verbeteren" (p. 69). Ze wil het vooreerst over de morele differentie hebben, het onderscheid tussen goed en kwaad waarvoor de wetenschap geen oog heeft. Kennis volstaat niet om dit onderscheid te verhelleren, daarom geeft ze de voorkeur aan een verhaal over vergiffenis, gebaseerd op een geschiedenis die zich in Bosnië heeft afgespeeld. Uit dit mensonwaardig voorval, waarin misdaad, vergiffenis, wraak en woede door elkaar verstrengeld raken, kan niemand een algemene regel afleiden; het nodigt uit tot machteloos of weerloos bezinnen en denken.

Tenslotte komt Jacob aan de beurt. Hij vindt in alle verhalen iets dat hij weet te synthetiseren zonder alles echt te hernemen. Ook de kennis primeert niet bij hem en hij geeft eveneens de voorkeur aan de omweg van het verhaal, maar tegenover de morele verontwaardiging van Laura staat zijn religiositeit van de bestaande, werkzame creativiteit die oriënteert en de mensen tot een hoger bewustzijn brengt : "Naarmate de hoogte toeneemt wordt alles bewuster gestuurd. Wat zich onderaan bevindt vormt de dragende substantie van het hogere, maar is zelf willoos en onbezield. Wat zich bovenaan bevindt, stuurt de onderliggende processen. Het hogere is, zoals Plato schreef, de ziel die belast is met de zorg voor alles wat onbezield is. De ziel van de mens is diens verlangen een trede hoger op de ladder naar de hemel te klimmen" (p. 107). Dat is een wat vreemde zienswijze voor het overige gezelschap, waarop niet veel meer kan volgen als de discussie steeds maar verder moet gaan. Maar misschien geeft Jacob uiteindelijk de voorkeur aan beschouwelijkheid.

*

Met de religiositeit als thema en de beschouwelijkheid en mystiek als gestalten hiervan eindigen ook de geprekken tussen Gerard Bodifée en Frans Verleyen die zij gedurende een week hebben gevoerd op een van de meest verlaten plekken die Europa nog heeft : bij de altijd actieve Stromboli-vulkaan. Frans Verleyen is historicus en tegelijk journalist-directeur van het weekblad *Knack*; zijn wereldbeschouwing laat zich door dat moderne humanisme kenmerken dat veel hoop in het hedendaagse natuurwetenschappelijke weten stelt. Gerard Bodifée heeft de jongste tijd in Vlaanderen naam gemaakt als een door de astrofysica geschoolde essayist die in de eerste plaats ruimte wil vrijhouden voor het intuïtieve, het poëtische, het cognitief-onbepaalde, het mysterieuze. Allebei zijn ze aan het oude, clericale katholicisme ontgroeid, zonder een andere zuil binnen te stappen, bijgevolg voelen ze zich vrij van alle institutioneel-religieuze servitudes.

Het gesprek dat ze 'op de rand van de vulkaan' voeren vertoont daarom een sympathieke onbevangenheid. Het algemeen thema blijft de religieuze verhouding tot de werkelijkheid, maar ze gaan daarbij de ecologische, ethische, esthetische, institutioneel-kerkelijke en politieke problemen niet uit de weg. Zijn ze geen van beiden vakfilosofen, hun dispuut heeft ontegensprekelijk een wijsgerig gehalte dat niet gehinderd wordt door allerlei vaktechnische spitsvondigheden; ze voelen zich, met andere woorden, niet door collega's bespied die toezien of ze wel correct of grondig genoeg zijn. Bovendien schuwen ze de persoonlijke beschouwingen niet; de gesprekken getuigen van een goedmoedigheid en vrijmoedigheid die de basis voor een echt gesprek vormen — er is platonische *eros*.

De gesprekspartners zijn het met elkaar niet eens; dat hoeft ook niet. Belangrijker is dat ze zolang met elkaar willen praten. Frans Verleyen, die verantwoordelijk is voor de eindredactie, geeft enkele leuke commentaren, waarmee hij Bodifée goed typeert. De lezer merkt zelf wel dat de astrofysicus, die voor het intuïtieve ruimte wil vrijhouden, paradoxaal genoeg op zoveel een antwoord heeft of zijn gesprekspartner met grote zekerheid terecht wijst. Dat ontgaat Verleyen ook niet : "Ik krijg stilaan het

gevoel dat ik de afgelopen dagen geen enkele discussie heb kunnen 'winnen'", schrijft de sportieve journalist, "Gerard praat vanuit een definitieve overtuiging, zo groot en zo zwaar dat geen enkele redenering haar ook maar één millimeter kan verschuiven. Ik dwaal er omheen als een boogschutter rond een belfort. De pijlen van mijn dunne gedachten schampen af op het massieve bouwsel dat zijn *geloof* geworden is. Mijn voorstel om, als positivist en rationalist, erop te vertrouwen dat de materiële werkelijkheid ooit haar eigen waarheid volledig zal vertellen aan de onderzoekende mens, kan hem niet echt boeien. Maar we vinden de meditatie, de dialoog, het twistgesprek niet onaangenaam" (p. 109). Verleyen raakt uiteindelijk wat gefascineerd door de wetenschapper die zoveel verklaard wil zien, maar van de wetenschap geen absoluut houvast verwacht of kan verwachten en die de ultieme troost en verklaring in de transcendentie situeert, in het religieuze dat de jongste tijd zo slecht door de kerken en hun kerkvorsten wordt gediend. Bodifée is een gelovige die zich tot het christendom bekent dat hij persoonlijk interpreteert en waarbij hij zich niet van de wijs laat brengen door kerkhistorici en theologen die het rode potlood hanteren. In dit perspectief schijnt hij over een vrij groot aantal zekerheden te beschikken die Verleyen, zichzelf positivist noemend, onwennig maken, soms doen steigeren. Dat doet de impulsieve journalist al van bij het begin, nadat hij Bodifée's pleidooi voor de mythische mens heeft aanhoord. Bij wijze van besluit citeer ik dit pleidooi uit de hier gepresenteerde boeiende gesprekken *Op de rand van een vulkaan* : "Ik stel voor : de mythische mens. Hij verenigt de twee manieren van denken en zijn. Zoals Plato dat deed. Daarom verwijs ik graag naar hem. Hij houdt zich vooreerst aan een dialectische denkmethode, het uitwisselen van gedachten. Ik ken de waarheid niet, jij kent ze niet; dat beseffende, kunnen wij maar op één manier verder komen, dat is door uit te wisselen wat we toch weten en zo kunnen we heen en weer zigzaggend met onze gedachten toch iets opbouwen. Dat is één : de dialectische gedachtenwisseling, de dialoog. De tweede methode om iets zinnigs te zeggen over wat wij van de werkelijkheid kennen of ervaren, is het formuleren van een mythe. We kennen de volle waarheid niet, maar we hebben er ons toch een zeker beeld van gevormd. Laat ons daar een verhaal over vertellen en met dat verhaal bedoelen we dan niet de absolute waarheid, want we weten dat die ons gedeeltelijk ontglipt. Er zit iets waars in de grote mythen : het boek Genesis, Timaeus, de moderne wetenschap. Ook de wetenschap is een mythe, een verhaal over de werkelijkheid". — Hierop steigert Verleyen, en ontspint zich een lange, welwillende, boeiende discussie, die ik onder Vlaamse vakfilosofen nooit heb horen voeren.

Jacques DE VISSCHER